

Радослав Љ. Ераковић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

УДК 821.164.41.09"18"
DOI: 10.19090/gff.2017.1.359-375
Оригинални научни рад

У ПОТРАЗИ ЗА „ИЗГУБЉЕНИМ“ ИДЕНТИТЕТОМ АТАНАСИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА СЕКЕРЕША

Атанасије Димитријевић Секереш (1738–1794) био је један од најученијих Срба у другој половини 18. века. Међутим, веома је тешко издвојити личност која је међу нашим грађанством и свештенством у ондашњој Аустрији била омраженија од бечког цензора српских књига и Доситејевог дугогодишњег пријатеља. Иако је управо познанство са Доситејем Обрадовићем (1739/1740–1811) један од кључних разлога због којег његово име данас није препуштено потпуном забору, славни српски просветитељ није био одговоран за то што је Атанасије Димитријевић Секереш готово двадесет година био *persona non grata* међу својим сународницима. Потрага за одговором на питање како је име даровитог полиглоте крхког здравља постало крајем 18. века синоним за неопростиво издајство, готово равно оном које је (наводно) починио Вук Бранковић, представља проблемску основу нашег истраживачког подухвата.

Кључне речи: Атанасије Димитријевић Секереш, Доситеј Обрадовић, Марија Терезија, просветитељство, српска књижевност 18. века, цензура, идентитет

Атанасије Димитријевић Секереш (1738–1794) био је један од најученијих Срба у другој половини 18. века. Међутим, без обзира на то што је припадао културној елити терезијанско-јозефинске епохе, веома је тешко издвојити личност која је била – нарочито међу нашим грађанством и свештенством у ондашњој Аустрији – омраженија од бечког цензора и Доситејевог дугогодишњег пријатеља. Иако је управо познанство са Доситејем Обрадовићем (1739/1740–1811) један од кључних разлога због којег његово име данас није препуштено потпуном забору, морамо нагласити да *сербски Сократ* није био одговоран за то што је Атанасије Димитријевић Секереш готово двадесет година био *persona non grata* међу својим сународницима. Узмемо ли у обзир чињеницу да је чак и митрополит карловачки Вићентије Јовановић Видак (1730–1780) полагао велике наде у младог и амбициозног свештеника из Ђура, сасвим је разумљиво због чега његови угледни савременици и пријатељи, попут Доситеја Обрадовића, нису могли ни наслутити да ће Атанасије Димитријевић Секереш бити упамћен као

* rasha@ff.uns.ac.rs

личност коју су, у подједнакој мери, презирали Срби у Будиму, Темишвару, Новом Саду и Земуну. Потрага за одговором на питање због чега је име даровитог полиглоте крхког здравља крајем 18. века било синоним за неопростиво издајство, готово равно оном које је (наводно) починио Вук Бранковић, представља проблемску основу нашег истраживачког подухвата.

Прилично оскудни подаци о његовој младости у родном Ђуру, не откривају нам разлог због којег је Атанасије Димитријевић Секереш, у зрелим тридесетим годинама, донео контроверзну одлуку да пређе из православља у римокатоличанство. Прецизније, темељна реконструкција главних догађаја из његовог приватног живота, упућује на закључак како није било никаквих драматичних одступања у односу на духовно сазревање његових савременика, попут Павла Јулинца (1731/1732–1785) и Јована Мушкатиновића (1743–1809), који су такође били студенти Евангелистичког лицеја у Пожуну (Братислави).¹ Чињеница да је велики број припадника наше интелектуалне елите похађао протестантске школе у Словачкој, посебно током 18. и у првој половини 19. века, посредно нам открива колико су се Срби у Аустрији опирали унијаћењу. Поред тога што су желели да им обезбеде квалитетно образовање (преводиоц Мармонтеловог *Велизара*, Павле Јулинац, научио је француски управо током школовања у Пожуну), српски трговци, свештеници и официри слали су своју децу у Пожун, Модру и Кежмарк јер су (оправдано) страховали од верске индоктринације, коју је широм Царства спроводио римокатолички клер. С обзиром на вишевековну историју теолошких расправа, политичких и војних сукоба између „лутерана“ и „паписта“, немамо разлога да верујемо како су пожунски професори усадили младом Атанасију Димитријевићу Секерешу идеју да је папа једини легитимни наследник Светог Петра.

Незадовољство сопственим друштвеним и материјалним статусом такође није могло бити повод за прелазак у другу веру. Наиме, убрзо након

¹ Генерације пожунских ђака носиле су, поред осталог, у свом образовању и једно заједничко обележје – свршени лицејци, духом полетни и науком оплођени, дали су тон својем времену јасним и практичним циљевима у вези с просвећивањем народа и буђењем грађанске свести. То је несумњиво знамење школе из које су потекли, али свему томе треба тражити узроке и на другим странама, у времену у којем су живели и у средини у којој су се формирали. А средина у Пожуну била је немачка колико и словенска, протестантска, верски толерантна, грађански издиференцирана и национално либерална. (Маринковић, 2008а: 8)

повратка са школовања, он је 1759. године постављен за свештеника при храму Светог Николе у Ђуру (Костић, 1952: 53). Омогућивши неочекиваном Атанасију Димитријевићу Секерешу да обавља свештеничке дужности, епископ Дионисије Новаковић (1705–1767) прекршио је једну од важних одредаба канонског права, према којој православним свештеницима није дозвољен (формални) целибат. Међутим, крајње неуобичајена одлука будимског владике не може бити протумачена као последица нехата или незнања, јер је Дионисије Новаковић био један од најобразованијих српских теолога и црквених проповедника у 18. веку.² Учинивши тако велик уступак младом и за брак (доситејевски) незаинтересованом Секерешу, владика Дионисије је показао својим савременицима колико му је било стало до тога да чак и мале парохије, укључујући оне на ободима тадашњег етничког простора, добију образоване свештенике и заштитнике православне вере (Дионисије Новаковић је, срећом, умро пре него што је његов штићеник постао „трофејни“ преобраћеник бечког двора).

Након десетак година проведених у провинцијском Ђуру, Атанасије Димитријевић Секереш обрео се у Бечу, једној од највећих културних метропола осамнаестовековне Европе. Захваљујући личној интервенцији угледног темишварског владике и будућег митрополита, Вићентија Јовановића Видака, парох из Ђура је постављен почетком 1772. године за капелана цркве Светог Ђорђа у престоници аустријског царства. Свега неколико месеци касније, прихватио је дужност цензора за српске књиге у чувеној Курцбековој штампарији.³ Годишња новчана надокнада, која му је по

² Један од најугледнијих познавалаца историје Карловачке митрополије и Српске православне цркве, Димитрије Руварац (1842–1931), описао је владика Дионисија Новаковића као првог ученог српског богословског књижевника (Руварац, 1924: 216). Тек када узмемо у обзир чињеницу да је Димитрије Руварац у својим стручним радовима био шкрт на похвалама колико и његов данас много познатији брат, пргави и бриљантни историчар Иларион Руварац (1832–1905), постаје јасно колико је Димитрије Руварац ценио духовну и литерарну заоставштину угледног будимског владике. (оп. а.)

³ Илирска дворска депутација је, дакле, 8. децембра 1769. донела одлуку о отварању штампарије за штампање књига на грчком, илирском, српском, румунском и јерменском језику, на чијем је челу био Јозеф фон Курцбек (Joseph von Kurzböck), који је већ био запослен у универзитетској штампарији у престоници: све књиге намењене православним поданицима морале су да се штампају искључиво у овој радионици и да добију митрополитово одобрење. Наставници су могли да користе искључиво текстове штампане у Курцбековој штампарији која је држала и монопол

налогу Илирске дворске депутације била додељена за обављање цензорске службе (Ивић, 1956: 55), потврђује оправданост наше претпоставке да сиромаштво није могло бити разлог за напуштање православне вере. Изузмимо ли његове повремене жалопојке због тога што је морао да дели стан са својим црквењаком (Костић, 2010: 276–277), царски чиновник Секереш никада није био изложен материјалним недаћама, попут оних које су отерале у прерану смрт Захарија Орфелина (1726–1785), Алексија Везилића (1753–1792), Павла Соларића (1779–1821), као и многе друге његове савременике, чије је стваралаштво оставило неизбрисив траг у историји српске културе.

Поред свакодневног обављања свештеничких и цензорских дужности, Атанасије Димитријевић Секереш је слушао предавања из филологије, филозофије и канонског права на Бечком универзитету. Чињеница да је похађао наставу из области канонског права код професора Павла Јозефа Ригера (1705–1775), родоначелника терезијанских реформи и горљивог поборника цезаропопизма, омогућава нам да схватимо како се богобојажљиви паланачки поп преобразио у ауторитативног бечког бирократу. Његов успон у чиновничкој хијерархији Царства настављен је већ наредне године. Средином новембра 1773. заменио је Адама Франца Колара (1718–1783) на месту суперревизора у Курцбековој штампарији, што је значило да ниједан рукопис на „илирском“ (српском и хрватском), „валахијском“ (влашком, односно румунском), грчком и јерменском језику није могао бити штампан и дистрибуиран без његове писмене дозволе. На основу захтева грофа Франца Ксавера Колера, веома моћног председника Илирске дворске депутације, Атанасије Димитријевић Секереш је крајем 1774. године разрешен дужности парохијалног свештеника, како би у потпуности могао да се посвети цензорским обавезама. Интересантно је да у доступној архивској грађи нема апсолутно никаквих сведочанстава о томе да се он, макар формално, побунио због тога што му је, по налогу власти, одузето пастирско стадо (Ивић, 1956: 53–97). Како бисмо у потпуности објаснили колико је његово ћутање, барем у овом случају, било необично, морамо нагласити да је дужност капелана бечког храма Светог Георгија тада била веома пожељна синекура, нарочито за свештенике чије су парохије биле у домету турске артиљерије из Босанског и Београдског пашалука. Према нашем мишљењу, његово (беспоговорно) поковање захтеву председника Илирске дворске депутације, требало би

над увозом књига из иностранства, што је било дозвољено само у изузетним случајевима. *Privilegium privativium*, додељен је аустријском штампару царским указом од 14. фебруара 1770, важио је двадесет година. (Фин, 2015: 42–43)

протумачити као доказ да је кидање духовних веза са вером – у којој је рођен и васпитан – почело убрзо након пресељења у Беч, а не „изненада“ средином 1776. године (Костић, 1952: 54). Као што смо већ наговестили у претходним сегментима рада, најдраматичнији догађај у животу Атанасија Димитријевића Секереша одиграо се средином јуна 1776. године. Он је тада обнародовао своју (контроверзну) одлуку да пређе из православља у римокатоличанство. Морамо нагласити да је наша уводна напомена о крхком здрављу бечког цензора проистекла управо из анализе садржаја поверљивог извештаја грофа Колера, упућеног царици Марији Терезији 22. јуна 1776. године. У овом документу је, бирократски педантно, назначено да се „Атанасиус Деметрович“ одриче православља не само због разлога духовне природе, него и због тога што „грчки“ строги пост шкоди његовом слабом здрављу:

Nun hat dieser Mann numehro di Auskunft dahin erstattet, dass er über die gepflogene reife Überlegung nicht nur allein auf die Ablegung seiner Irrlehren standhaft und mächlich beharre und vollends die Lehre der römisch – katholischen Kirche innen habe, sondern auch dass er fortan bey seinem Entschluss nicht zur griechischen sondern zur lateinischen Kirche überzugehen, von darumen beharre, weilen er erstens hiezu einen wahren innerlichen Antrieb und Gewalt verspüre, die er so wie die erhaltene Erkenntnuss der Warheit nicht anders dann als eine götliche ihn seiner Seligkeit zu führende Gnade aufnehmen könne, weilen er zweytens gemäss seiner Gesundheits – Umständen die strenge Fasten der griechischen Kirche unmöglich beobachten, folglichen die Profess einer Kirche ablegen würde, deren Geseze er sogleich bey dem ersten Schritte von sich ableiten müste, weilen drittens er Gott, der Kirche und Euer Mayestät unter denen unirten seine Dienste nicht wohl anders als etwo auf einer Pfarr würde leisten können, allwo mit Anstrengung seiner Gesundheits – Kräften er dem Andrigen oder benachbarter oder an dem nemlichen Orte angesüdelter nicht unirter Glaubensverwandten, vielfältigen Beredungen zur Rücklehre und sonstigen gefährlichen Zumuthungen ausgesetzt würde, endlichen viertens der Wahrheit und Gründlichkeit der lateinischen Kirche so sehr überzeuget seye, dass er auch in den äusserlichen, zum wesentlichen der Religion zwar nicht gehörigen und also in sich selbst gleichgültigen Gegenständen mit dieser Kirche eines Sinnes zu seyn sehlichst wünsch (Ивић, 1956: 81–82).⁴

⁴ Превод: Сада је овај човек [Атанасије Димитријевић Секереш] штавише известио да кроз темељно и зрело размишљање, чврсто и мушки, остаје при ставу да се не одриче само својих лажних учења, него и да поседује у себи учење Римокатоличке цркве, као и да ће и даље следити своју одлуку преласка не у Грчку [православну] већ у Латинску [римокатоличку] цркву. Убеђен је у своју одлуку јер: као прво, у себи осећа

Сасвим очекивано, његова кратка „административна“ изјава – у којој је признао папу за правог и јединог поглавара свих хришћана – одмах је (зло)употребљена у пропагандне сврхе (Костић, 2010: 281). По налогу бечког надбискупа Кристофа Антона Мигација (1714–1803), врло утицајног саветника царице Марије Терезије (1717–1780), „покајничка“ декларација Атанасија Димитријевића Секереша је умножена и разаслата широм Аустрије, како би сви поданици сазнали за „грандиозну“ победу римске курије над православним „шизматичима“. Иако су малобројни познаваоци бурног живота Атанасија Димитријевића Секереша покушавали да разјасне узроке његовог конвертитства (Костић, 1952; Купрешанин, 1961), никада до сада није пружен задовољавајући одговор на питање да ли је он био само жртва политичких махинација надбискупа Мигација. С обзиром на то да је образовани Секереш био одличан познавалац канонског права (митрополит Вићентије Јовановић Видак му је због тога почетком 1775. нудио место у црквеном суду), он свакако није могао бити тако лако заведен, попут гладних далматинских Срба из чувене приповетке Симе Матавуља *Пилипенда* (Матавуљ, 1901). Уместо подстицања хипотетичких расправа о томе да ли је Доситејев заборављени пријатељ био инфантилни занесењак или прагматични скоројевић, сматрамо да би требало много већу пажњу посветити недовољно проученим писаним сведочанствима из 18. века, попут приватног писма које је Атанасије Димитријевић Секереш упутио папи Пију Шестом (1717–1799), у јануару 1777. године:

Beatissime pater. Cum ab ineunte aetate, etsi in prophano schismate natus et educatus essem, singulari quadam erga catholicam fidem atque ecclesiae latinae ritus et ceremonias propensione fuissem, id semper in animo habui, ut si opportuna se praebert occasio, in sanctissimae hujus matris sinu conquiescerem. Nunc Viennae ante aliquot annos ad censuram librorum, quibus schismatici utuntur, applicatus,

истинску унутрашњу покретачку снагу, коју је попут дароване спознаје истине поимао као божанску духовност која га чини милосрдним; као друго, сходно његовом здравственом стању сматра строги пост Грчке цркве немогућим, из чега следи да одустаје од професије оне цркве чије законе мора већ у првом кораку сам изводити; као треће, наводи да под јединством Бога, Цркве и Вашег Величанства [Марија Терезија] не би могао вршити своју дужност нигде другде но у парохији у којој не би био изложен здравственим и физичким напорима и која се не граничи са местима која су настањена верницима непризнатих сродних вера, како путем разноразних наговарања не би дошао у искушење враћања лажном учењу; и коначно, као четврто, да је толико убеђен у веродостојност и темељност Латинске цркве да, можда споља гледајући не изгледа тако, али јој у бити чежњиво прижељкује припадати.

ejusmodi, quo dudum flagbram desiderium mirabiliter crevisse sensi et Dei miserentis ope professionem fidei, quemadmodum orientalibus praescriptae est, in manibus Eminentissimi Cardinalis et archiepiscopi Viennensis emisi. Ut vero vota mea plene compleantur, aliud non superest, quam ut a ritu graeco, quo in schismate in presbyterum ordinatus fui, ad latinum transeundi a Sanctitate Vestra facultas tribuntur. Ita enim spero fore, ut non mediocri utilitati fratribus meis esse possim operamque meam pro unionis incremento cum fructu impendere. Pro qua gratia etc. humillimus ac devotissimus famulus Athanasius Szekeress presbyter (Ивић, 1956: 92).⁵

На основу садржаја писма, можемо констатовати да је његов прелазак у римокатоличанство био добровољан у мери која нам не дозвољава да га представљамо као беспомоћну марионету у рукама бечког надбискупа. Међутим, иако је преверавање угледног Србина морало представљати велику непријатност за митрополита Вићентија Јовановића Видака, Атанасије Димитријевић Секереш није био осуђен на својеврсни *damnatio memoriae* због тога што је српска заједница у Аустрији сматрала како има право да му се меша у приватни живот. Прецизније, његов углед почео је да се урушава пре него што је обзнанио своју намеру да пређе у „царску вјеру“, како су је називали Матавуљеви поунијађени сељаци из *Пилипенде*. Као иницијалну тачку Секерешовог дугогодишњег сукоба са сународницима, можемо издвојити његову одлуку да учествује у непопуларним реформама православног црквеног календара, на којима су упорно инсистирали царица Марија Терезија и њени саветници из Илирске дворске депутације (Костић,

⁵ Превод: Најдражи Оче [папа Пије VI], још од малих ногу, иако сам рођен у профаној (породици) и образован међу шизматицима, био (сам) у свему наклоњен католичкој вери и обредима латинске цркве, и увек сам сматрао, да ми се указала прилика, како бих се утешио у окриљу Пресвете Матере [римокатоличке цркве]. Овде у Бечу сам се, пре неколико година, пријавио за цензора књига којима се користе шизматици, и тако сам, пошто сам већ дуже време изгарао, осетио чудесно нарастање жеље, и уз помоћ сажаливога Бога, званичну пријаву вере, као што је раније написано у источњака [православаца], предао сам у руке преузвишеног кардинала и архиепископа бечког. Како се моја молитва испуњава, не преостаје ништа друго, него да из грчке [православне] вере, у коју сам с обзиром на раскол био рукоположен у презвитера, пређем у латинску [римокатоличку], којој се доприносом Ваше Светости увећава углед. Зато се, наиме, надам ако ли и не будем могао мојој браћи бити од неке макар осредње користи, да ће мој труд допринети заједничком расту попут биљке које рађа плодове. Због свега наведеног захвалан, итд. препонизни и преодани слуга покорни, Атанасиус Секереш, презвитер.

2010: 279–280). Укидање одређеног броја верских празника оправдано је практичним разлозима, односно тиме да нерадни дани у „шизматичком“ календару (наводно) наносе велику штету аустријској економији. Нажалост, убрзо се испоставило да учени српски цензор и православни свештеник – у којег су велике наде полагали владика Дионисије Новаковић и митрополит Вићентије Јовановић Видак – није прихватио нову „саветодавну“ дужност како би спречио угрожавање српске црквене аутономије.⁶ Напротив, Атанасије Димитријевић Секереш је тако темељно обавио свој део посла, да у нацрту *Мјесецослова* за 1776. годину није остао ниједан српски светитељ осим Светог Саве (Костић, 2010: 280–281). Објављивање „побољшаног“ календара изазвало је велико незадовољство међу српским свештенством и грађанством, које је нови издавачки подухват Јосифа Курцбека доживело као још један перфидни покушај унијаћења православца у Аустрији.⁷ Оправдано је претпоставити да су незадовољни *сербски читаоци* лако установили ко је у Бечу подржавао идеју о обнављању посрнуле аустријске привреде, тако што ће бити укинута велики број православних празника. Мада су све одлуке доношене на основу предлога грофа Франца Ксавера Колера и званичних указа царице Марије Терезије, није било могуће прикрити чињеницу да је реформа црквеног календара спроведена уз „дискретно“ учешће омиљеног Србина Илирске дворске депутације.

⁶ Атанасије Димитријевић Секереш је учествовао и у састављању непопуларних *Монашких правила (Правила монашескаја)*, чије је објављивање 1777. године револтирало српско монаштво у Аустрији. Међутим, било би некоректно оптужити Атанасија Димитријевића Секереша за све недаће које су задесиле Карловачку митрополију током седамдесетих година 18. века. Наиме, коначну одлуку о усвајању и спровођењу нових монашких правила донели су, средином новембра 1776. године, митрополит Вићентије Јовановић Видак и Синод, што је прецизно наведено у уводном поглављу публикације *Правила монашескаја* (Јовановић Видак, 1777: 1). (оп. а.)

⁷ Крупне терезијанске реформе, спровођене и под владом цара Јосифа II, обично су наилазиле на отпор и непојмљив страх: мењати оно што је толико дуго времена егзистирало, свеједно под којим условима, нечим новим што готово нико није знао како ће се примити од регионалних власти или прихватити од народа, захтевало је дуготрајан поступак и одређене мере толерантности. Срби су с неверицом били суочени с тим променама и нерадо су се одлучивали за реформе у области црквено-народног живота, јер су страховали од насилног унијаћења и укидања православних празника вешто интонираним мотивима државне пропаганде. (Маринковић, 2008а: 17)

Морамо нагласити да је чак и његов „аполитични“ цензорски рад у Курцбековој штампарији изазивао опречне реакције, о чему веома јасно сведочи однос Атанасија Димитријевића Секереша према стваралаштву Захарија Орфелина. Као што је познато, *Житије Петра Великога* представља једну од најзначајнијих и несумњиво најлепше опремљених књига у српској књижевности 18. века (Орфелин, 1772). Орфелиново капитално дело привукло је велику пажњу не само српских, него и руских читалаца, којима је издање на њиховом матерњем језику постало доступно већ 1774. године (Орфелин, 1774). Упркос великој популарности – односно управо због велике популарности ове књиге – *Житије Петра Великога* било је забрањено у Аустрији. Због тога су сви примерци, које је венецијански штампар Димитрије Теодосије послао у Беч почетком 1775. године, били одмах заплешени на аустријској граници (Костић, 2010: 284). Нажалост, одлуку о забрани *Житија Петра Великога* није донео озлоглашени русофоб гроф Колер, већ његов амбициозни штићеник Атанасије Димитријевић Секереш (Димитријевић Секереш, 1775, 10. април).⁸ Претпоставка да је у питању обичан пропуст, настао услед недовољно изграђених вредносних критеријума бечког цензора, мора бити одбачена као неоснована. С обзиром на чињеницу да је Атанасије Димитријевић Секереш обављао дужност цензора дуже од двадесет година, сачувано је довољно доказа о томе да је поседовао истанчан читалачки укус, као и да је помно пратио тада актуелну литерарну продукцију. Наиме, управо је захваљујући његовом залагању скинута дугогодишња забрана са Гетеовог дела *Јади младога Вертера*. Иако је прво издање славног епистоларног

⁸ У тексту Милорада Павића *Уз Орфелинову књигу о Петру Великом* наведен је нетачан податак да је управо „наш човек А. Д. Секереш“ издао дозволу за штампање „највеће књиге српског XVIII века“ (Павић, 1970: 406). Чак и да је Атанасије Димитријевић Секереш био наклоњен Захарију Орфелину, тако нешто није било могуће јер венецијанске штампарије, срећом, нису биле у надлежности аустријског цензора. Морамо нагласити да смо недоумицу у вези са (негативним) мишљењем Атанасија Димитријевића Секереша о капиталном делу Захарија Орфелина отклонили након увида у његов оригинални цензорски извештај о „русофилском“ *Житију Петра Великога*. Наиме, данас је недовољно познат податак да се наведени документ, под насловом *Observationes Censoriae in Libros duos Vita et gloriosa facta Petri Magni Imperatoris Russiae*, чува у Архиву Војводине (Кутија 137. Инв. бр. 902. Фасцикла 15Б, број 246). Архива некадашње Илирске дворске депутације прешла је у власништво наше државе након Другог светског рата (1947. године), на основу реституције предвиђене Мировним уговором између ФНРЈ и Мађарске (Валрабенштајн, 2000: IX). (оп. а.)

романа Јохана Волфганга Гетеа (1749–1832) објављено у Лајпцигу 1774. године, књига је у Аустрији била званично забрањена све до 1786. године. Према томе, одлука о стављању *Житија Петра Великога* на списак забрањених књига није била последица бирократског немара или недовољне упућености у Орфелинов стваралачки опус. Напротив, пажљив читалац и лојални царски чиновник, попут прилежног цензора српских књига, очигледно је био свестан како би дистрибуирање књиге у којој се величају војни и политички успеси Петра Великог, могло увећати углед руске државе међу православним поданицима Хабзбурговаца.

Запажена улога Атанасија Димитријевића Секереша у процесу рехабилитације Гетеовог „озлоглашеног“ дела, несумњиво оставља повољан утисак о његовим естетским мерилима. Ипак, веома је тешко отети се утиску да је бечки цензор, приликом издавања дозвола за штампање, интенционално давао предност књигама просветитељско-утилитарног, па чак и пропагандног карактера, попут дела *Краткоје размишленије о празници* Јована Мушкатиновића (Мушкатиновић, 1786). Изузмемо ли Доситеја Обрадовића, Јован Мушкатиновић је био један од ретких (преосталих) пријатеља Атанасија Димитријевића Секереша, који је након проверавања постао *persona non grata* на друштвеним окупљањима Срба у Аустрији. Поред тога што су обојица похађала пожунски Евангелистички лицеј, интересантан је и податак да су бечки цензор и новосадски адвокат у младости имали (подједнако) велику подршку српских црквених великодостојника, чији је друштвени утицај одиграо значајну улогу у њиховој личној и професионалној афирмацији (да није било интервенције темишварског владике и будућег митрополита, Вићентија Јовановића Видака, Атанасије Димитријевић Секереш би вероватно до краја живота био парохијални свештеник у провинцијском Ђуру). Прецизније, Јован Мушкатиновић је чак једанаест година (1771–1782) био правни заступник Карловачке митрополије и лични саветник двојице архијереја, Јована Ђорђевића и Вићентија Јовановића Видака. Због тога је његов (полемички интониран) трактат, о нужности укидања одређених верских празника, изазвао велико огорчење у седишту Карловачке митрополије. Митрополит Мојсије Путник (1728–1790) захтевао је од Јосифа Курцбека да одмах престане са штампањем и продајом „богохулителне књиге“ (Костић, 2010: 290). Бечки штампар је одбио захтев љутитог карловачког архијереја, правдајући се тиме да је дело *Краткоје размишленије о празници* добило званични *imprimatur* цензора српских књига.

Узмемо ли у обзир истакнуту улогу Атанасија Димитријевића Секереша у црквеним реформама током седамдесетих година 18. века,

потпуно је разумљиво због чега је Јован Мушкатиновић, без икаквих проблема, добио дозволу за штампање књиге, у којој аутор позива (српске) читаоце да се „без роптанија повинутсја“ царско-краљевској наредби о смањивању броја празничних дана у верском календару (Мушкатиновић, 1786: 50). Међутим, Атанасије Димитријевић Секереш није био једини истакнути српски интелектуалац који је отворено подржао антиклерикалне идеје Јована Мушкатиновића. Доситеј Обрадовић је у својим *Баснама* објавио афирмативан приказ дела *Краткоје размишленије о празници* (Доситеј, 1788: 205–206), одајући искрено признање *сочинитељу* због његове решености да јавно изрази мишљење о непопуларној теми.⁹ Подршка коју су Атанасије Димитријевић Секереш и Доситеј Обрадовић пружили Јовану Мушкатиновићу, значајна је за наше истраживање јер представља један од (посредних) доказа о срдчним односима и сарадњи најомраженијег и најомиљенијег српског просветитеља. Осим тога, никако не би требало губити из вида чињеницу да је управо њихово дугогодишње пријатељство један од главних разлога због чега име инфамног цензора српских књига није препуштено потпуном заборау. Наиме, свака генерација читалаца друге књиге *Живота и прикљученија* (Доситеј, 1788: 317–425), имала је прилику да се сусретне са ликом ауторовог бечког пријатеља, чији је дом имао статус малог књижевног салона (изузмемо ли Доситеја Обрадовића и Јована Мушкатиновића, међу посетиоцима ових неформалних интелектуалних окупљања било је најмање Срба, који су веровали да је Секереш ухода грофа Колера).¹⁰ Доситеј је у својем најпознатијем и најпопуларнијем делу веома

⁹ Мала но преполезна о празниках књижица, господином Јованом Мушкатиновићем, пештанским сенатором, состављена и издата, достојна је всеопштег чтенија. Ови учени и за своје усредњејше отечеству и свој нацији нашеј доброжеланије достохвални муж премудро у реченој књижици доказује; шта су празници, како су постали, како ваља да се разумно празнују, и какова штета од њих происходи кад се неразумно у лености проводе и злоупотребљавају. Леност је велики и општевредовити грех, а ко не зна да грех ни на празник не ваља творити? А најпаче кад запопадну по два, по три и по четири у једној недељи празника! Да су неки дни опредељени за поћи у цркву и богу се молити, овај је леп обичај, али не ваља из њега злоупотребљеније чинити. (Доситеј, 2007в: 135)

¹⁰ Чрез опхожденије и разговоре с достојнејшим прекрасни[x] наука, пространејшаго искуства и вежества, честнејшаго житија и непорочнејши[x] нарава, у исто време доброхотна и љубезна срца, мужем господином Атанасијем Секерешом много сам ползовао, будући ово и до данас моја начална и владићествујушча страст и похот:

јасно ставио до знања колико је ценио не само образовање, него и *љубезно срце* свог домаћина, због чега је врло тешко поверовати како је реч о истој оној особи, чије је име средином седамдесетих година 18. века постало синоним за издају националних интереса. С обзиром на то да је чак и у стручној литератури Атанасије Димитријевић Секереш представљан као „изузетна и врло опака појава“ међу Србима свог времена (Купрешанин, 1961: 600), основано је претпоставити како је Доситеј можда страховао од тога да ће његови негативни коментари о утицајном бечком цензору довести до забране *Живота и прикљученија* у Аустрији. Међутим, девет година након смрти Атанасија Димитријевића Секереша, Доситеј се у *Етици* (Доситеј, 1803) присетио са великим пијететом многобројних разговора са ученим пријатељем.¹¹ Првенствено због тога што је неговање култа сентименталног пријатељства једно од основних (поетичких) обележја књижевне епохе којој је Доситеј припадао, непходно је укратко разјаснити и да ли су апологетски описи Секерешове дружељубивости и гостопримљивости само плод стваралачке имагинације разнеженог аутора *Етике*. На основу неколико кратких записа из приватног дневника Атанасија Димитријевића Секереша чији се једини примерак, нажалост, чува у Ватиканској библиотеци, можемо констатовати да је „мили Доситеј“ заиста био чест и радо виђен гост у дому бечког цензора.¹² Према томе, њихово пријатељство било је искрено и чврсто,

боље и ученије од мене с крајњим услажденијем и вниманијем слушати и од њих се ползовати. (Доситеј, 2007а: 116)

¹¹ О Секерешу! Ти љубезна душо! Тебе сам дужан овде споменути. Кад би год отпуштао г. Мушкатиновића и мене од себе, рекао би нам: 'Долазите ми! Долазите ми често, не бојте се да ћемо се напрелубити! Живот је кратак! – 'Ал ви имате много посла са вашом цензуром! – 'Зато! Баш зато долазите ми чешће!' рекао би, кад ми дођете, онда с вама отпочинем. (Доситеј, 2007б: 145)

¹² Атанасије Димитријевић Секереш водио је свој 'Дневник' ('Diarium'). Кад је умро, читава његова имовина припала је бечкој надбискупији, а његови списи, као и тај врло занимљиви дневник, одоше све до Рима. Секереш је проверио 1776. године, а Доситеј се с њим упознао маја 1774, што показује и 'Дневник' – 'Довели су ми једног сабрата, љубезног и жељног науке. Он је из моје домовине, зове се Доситеј, слаткоречив је. О своме животу причао је много. Рекох му да о томе треба да пише. Велика је магла код нас и само јаки и добри из ње могу да испливају...' У том Секерешовом 'Дневнику' нема много података о Доситеју. Још само неколико: 'Разгали ми се душа када разговарам с милим Доситејем. Да ли он зна шта ја у себи спремам и како ће се то одразити на њему?' [-] 'Овај Доситеј, који ме је посетио с неколико пријатеља, све је умнији. Благословљена земљо мојих отаца која рађаш овако благородне и науци

што је велика реткост у историји српске књижевности, посебно када се узме у обзир да су се многа чувена побратимства српских писаца, попут оног између Лазе Костића (1841–1910) и Јована Јовановића Змаја (1833–1904), претворила у доживотна непријатељства.

Након дугогодишњег рада за Илирску дворску депутацију и временски много краћег рада за Илирску дворску канцеларију (1791–1792), Атанасија Димитријевића Секереша преузела је Угарска дворска канцеларија. Он је наставио да обавља дужност цензора, са несмањеним ентузијазмом, све до своје смрти, 30. априла 1794. године (стари календар). За разлику од Доситеја, многи од његових угледних савременика, попут Стефана Новаковића (1760?–1823), бечког издавача и уредника часописа *Славеносербскија ведомости*, нису сматрали да је смрт Атанасија Димитријевића Секереша ненадокнадив губитак за српску заједницу у Аустрији. Након прегледа свих бројева часописа *Славеносербскија ведомости* из 1794. године, можемо закључити да је уредник, на пример, посветио исту пажњу „таблоидном“ извештају о анонимној бечкој госпођи која је родила здраве четворке (Новаковић, 1794, 20. јун: 106) и вести о смрти угледног бечког цензора (Новаковић, 1794, 2. мај: 149–150). Посматрано из савремене књижевноисторијске перспективе, очигледна незаинтересованост Стефана Новаковића за објављивање обимнијег некролога, у којем би били наведени сви значајни догађаји из (бурног) живота Атанасија Димитријевића Секереша, (раз)открива нам како је уопште било могуће да име једног од најумнијих Срба у 18. веку буде, за кратко време, препуштено заборава. Коначно, без обзира на то што је промена вере била један од основних узрока његове велике непопуларности међу савременицима, чврсто смо уверени да је Атанасије Димитријевић Секереш пре свега био жртва сопственог (неуспелог) покушаја да помири две крајности. С једне стране, он је био велики поборник просветних и црквених реформи, које су омогућиле афирмацију грађанског сталежа у феудално уређеној Аустрији. С друге стране, његова конзервативна вера у непогрешивост монарха којима је служио (Марија Терезија, Јосиф Други, Леополд Други, Фрања Други), морала је деловати анахроно чак и његовим савременицима, посебно када се узме у обзир да је поживео довољно дуго како би био сведок (кржаве) пропасти династије Бурбона и рађања француске

привржене мужеве.’ [-] И после проверавања (15. јуна 1776) још једна забелешка у ’Дневнику’ – Нека вичу како хоће, рече ми овај мили муж Доситеј кога роди блажени отац Обрад – нека вичу како хоће – ваша савјест ваша је својина, ви знате што је добро чинити. Ви јесте и остаћете мој совјетник и пријатељ. (Купрешанин, 1961: 600)

републике. Надамо да ће наш скромни истраживачки подухват допринети не само бољем разумевању Доситејевог односа према Атанасију Димитријевићу Секерешу, него и ревалоризацији досадашњег (маргиналног) статуса „озлоглашеног“ бечког цензора у историји српске културе.

Radoslav Lj. Eraković

IN SEARCH OF THE “LOST“ IDENTITY OF ATANASIJE DIMITRIJEVIĆ SEKEREŠ

Summary

Atanasije Dimitrijević Sekereš (1738–1794) was one of the most educated Serbs in the second half of the 18th century. Unfortunately, this Viennese censor of Serbian books and Dositej’s long-lasting friend was one of the most hated and scorned persons amongst the Serbian population and priests in Austria of that time. Although Atanasije’s friendship with Dositej Obradović (1739/1740–1811) was one of the key reasons why his name was not completely forgotten, Dositej – the famous Serbian enlightener was not responsible for Atanasije Dimitrijević Sekereš being *persona non grata* for almost twenty years amongst his compatriots in the Austrian Empire. The very search for the reasons why the name of this gifted polyglot of delicate health became a synonym for unforgivable betrayal, almost equalling the one that Vuk Branković (allegedly) did, is the topic of our research.

Keywords: Atanasije Dimitrijević Sekereš, Dositej Obradović, Maria Theresa, Enlightenment, Serbian 18th century literature, censure, identity.

IZVORI I LITERATURA

- Demetrovich Szekeress, A. [Dimitrijević Sekereš, A.] (1775, 10. april). *Observationes Censoriae in Libros duos Vita et gloriosa facta Petri Magni Imperatoris Russiae*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine (Kutija 137. Inv. broj 902. Fascikla 15B, broj 246).
- [Novaković, S.] (1794, 2. maj). [Vest o smrti Atanasija Dimitrijevića Sekereša]. *Slavenoserbskija vedomosti*, 35, 149–150. (Štampano ćirilicom!)
- [Novaković, S.] (1794, 20. jun). [Vedomosti iz Vijene]. *Slavenoserbskija vedomosti*, 49, 106. (Štampano ćirilicom!)
- Valrabenštajn, J. (2000). Ilirska dvorska komisija, deputacija – Beč 1745–1777. *Analitički inventar XIII/1*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine. (Štampano ćirilicom!)
- Ivić, A. (1956). Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda Srpske akademije nauka*, XV/5, 1–97. (Štampano ćirilicom!)

- [Jovanović Vidak, V.] (1777). *Pravila monašeskaja*. Beč: Štamparija Josifa Kurbeka. (Štampano ćirilicom!)
- Kostić, M. (1952). *Dositej Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka*. Beograd: SAN. (Štampano ćirilicom!)
- Kostić, M. (2010). *Kulturno-istorijska raskrsnica Srba u XVIII veku*. Zagreb: SKD „Prosvjeta“. (Štampano ćirilicom!)
- Kuprešanin, V. (1961). Pabirci o Dositeju i oko njega. *Savremenik*, 6, 596–603.
- Marinković, B. (1972). Literatura o srpskim piscima XVIII stoleća: ka boljem poznavanju Atanasija Dimitrijevića Sekereša (1738–1794), pisca, prevodioca i prvog značajnog književnog recenzenta. *Zbornik za istoriju Maticе srpske*, 6, 199–202. (Štampano ćirilicom!)
- Marinković, B. (2008a). *Zaboravljeni bratstvenici po peru*. Beograd: Službeni glasnik. (Štampano ćirilicom!)
- Marinković, B. (2008b). *Tragom Dositeja*. Beograd: Službeni glasnik. (Štampano ćirilicom!)
- Matavulj, S. (1901). *S mora i s planine: pripovijetke*. Novi Sad: Matica srpska. (Štampano ćirilicom!)
- Muškatirović, J. (1786). *Kratkoje razmišljenje o prazdnici*. Beč: Štamparija Josifa Kurbeka. (Štampano ćirilicom!)
- Obradović, D. (1788). *Ezopove i proćih raznih basnotvorcev s različnih ezika i na slavenoserbski ezik prevedene, sad prvi red s naravoućitelnimi poleznimi izjasnenijami i nastavenijami izdate i serbskoj junosti posvećene Basne; [Život i priklućenija II]*. Lajpcig: Štamparija Johana Brajtkopfa. (Štampano ćirilicom!)
- Obradović, D. (1803). *Etika ili Filosofija naravoućitelna*. Venecija: Štamparija Pano Teodosija. (Štampano ćirilicom!)
- Obradović, D. (2007a). *Pismo Haralampiju; Život i priklućenija*. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović. (Štampano ćirilicom!)
- Obradović, D. (2007b). *Sovjeti zdravago razuma; Slovo poućitelno gospodina Georgija Joakima Colikofera; Etika*. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović. (Štampano ćirilicom!)
- Obradović, D. (2007v). *Basne; Istina i prelest; Put u jedan dan*. Beograd: Zadužbina Dositej Obradović. (Štampano ćirilicom!)
- Orfelin, Z. (1772). *Žitije i slavnaja dela gosudarja imperatora Petra Velikago samoderžca vserosijskago*. Venecija: Štamparija Dimitrija Teodosija. (Štampano ćirilicom!)

- Orfelin, Z. (1774). *Žitije i slavnaja dela gosudarja imperatora Petra Velikago samoderžca vserosijskago*. Sanktpeterburg: Štamparija Carske akademije nauka. (Štampano ćirilicom!)
- Pavić, M. (1970). Uz Orfelinovu knjigu o Petru Velikom. U: Orfelin, Z. (1970). *Petar Veliki*. Knjiga 2. Beograd: Prosveta. 405–412. (Štampano ćirilicom!)
- Ruvarac, D. (1887). Pravila za kaluđere i sveštenike i Regulament od 2. januara 1777. *Javor*, XIV/18, 279–280. (Štampano ćirilicom!)
- Ruvarac, D. (1911). Žalba mitropolita Vićentija Jovanovića Vidaka protiv Regulamenta od 2. januara 1777. *Arhiv za istoriju Srpske pravoslavne karlovačke mitropolije*, I/5–6, 71. (Štampano ćirilicom!)
- Ruvarac, D. (1924). Dionisije Novaković prvi učeni srpski bogoslovski književnik, profesor, a potom vladika budimski. *Glasnik Srpske pravoslavne Patrijaršije*, V/13;14;17, 196–203; 216–218; 274–277. (Štampano ćirilicom!)
- Čurčić, L. (1988). *Srpske knjige i srpski pisci 18. veka*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada. (Štampano ćirilicom!)
- Fin, M. (2015). *Centri srpske kulture XVIII veka*. Novi Sad: Akademska knjiga. (Štampano ćirilicom!)
- Šafarik, P. J. (2004). *Istorija srpske književnosti*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Vukova zadužbina – Matica srpska. (Štampano ćirilicom!)

ПРИЛОГ: Страница из цензорског извештаја Атанасија Димитријевића Секереша о *Житију Петра Великога* Захарија Орфелина (*Observationes Censoriae in Libros duos Vita et gloriosa facta Petri Magni Imperatoris Russiae*). На основу белешке на десној маргини насловне странице (извештај је написан на латинском језику и има укупно 18 листова), можемо закључити да је цензор послао Илирској дворској депутацији своје (негативно) мишљење о *Житију Петра Великог* 10. априла 1775. године. Недовољно проучени документ од изузетног књижевноисторијског значаја, данас се чува у Архиву Војводине (Кутија 137. Инв. бр. 902. Фасцикла 15Б, број 246).

Excelsa Caesareo Regia in Illyr:
Aulica Deputatio
Domini Domini Gratiosissimi etc.!

Libros hosce, benigna Excelsae Deputationis
dispositione, accuratiori examini meo sub
jectos esse fateor, eo mihi et gratius, quo
nunc persequam, quam in universis et bene-
lucem, clarius delegendis, ipsamque adhae-
ris intercipiendis sententiam meam he-
mo confirmandi potestas mihi concedatur.
scilicet in tantis laudibus plenius ulcoribus
ut vigilantissimi alius Venetis, quodcum-
que hoc favore non dubitaverint, illud
honoris grandaeque bonis dormitat Ho-
merus, merito occurrere possit. Describuntur
vero in: Vita et gloriosa facta Domini
Imperatoris Petri Magni Monarchae to-
tus Russiae, cum praemissa brevis geogra-
phica et politica historia Regni Russiae.
nunc primum Slavonica idiomate conscri-
pta et edita. Venetis in Typographico De-
metrii Theodorici etc. Publicatus est ab
eodem hosce Typographo, hodie ad clavam
selembi Russorum Dominatrix. Prodi-
git

